

ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ

LEGAL CONTENT OF THE BASIS FOR ENSURING THE RIGHT TO DEFENSE

Ортинський В.Л., д.ю.н., професор,
Заслужений юрист України,
директор

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Досліджено, що право на захист у кримінальному судочинстві є одним з найважливіших інститутів і виступає гарантією інших прав і свобод людини.

Зазначено, що забезпечення права на захист є основною засадою судочинства. Засади (принципи) є владними вимогами, що адресуються до учасників кримінального провадження, що зобов'язують (або дозволяють) чинити так, а не інакше. При цьому для осіб, які ведуть кримінальний процес, реалізація таких вимог у кримінальному провадженні є їх юридичним обов'язком.

Право обвинуваченого на захист є складовою загальних міжнародних стандартів з прав людини і розглядається як необхідна умова реалізації права на справедливий судовий розгляд. Право на захист належить до загальноновизнаних засад міжнародного права, і це закріплено у Загальній декларації прав людини, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, в Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Положення цих міжнародних правових актів імплементовано у національне законодавство. На національному рівні забезпечення обвинуваченому права на захист закріплено в Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі (далі КПК) України, Законі України «Про безоплатну правову допомогу» тощо.

Розглянуто зміст категорії «захист» як одного з видів комплексної кримінальної процесуальної діяльності, який охоплює в цьому понятті усі напрями захисної діяльності, що відбуваються у межах кримінального провадження. Проте зазначено, що найбільше сутність захисної діяльності проявляється під час дій, які направлені на спростування підозрюваним (обвинуваченим) або його захисником підозри (обвинувачення), а також захисту своїх прав під час здійснення кримінального провадження.

Проаналізовано ст. 20 КПК України, у процесі чого виявлено, що забезпечення права на захист передбачає три форми його реалізації.

Констатовано, що засада забезпечення обвинуваченому права на захист полягає в тому, що уповноважені службові особи, котрі наділені правом здійснювати кримінальне провадження, зобов'язані забезпечити підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, виправданому всі процесуальні права, які передбачені КПК України, а зазначені вище особи, реалізуючи свої права, повинні мати можливість здійснювати захист від обвинувачення.

Ключові слова: Конституція, закон, засада забезпечення права на захист, кримінальне провадження, захист, підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий.

It is studied that the right to protection in criminal proceedings is one of the most important institutions and serves as a guarantee of other human rights and freedoms.

It is noted that ensuring the right to defense is the main principle of justice. The fundamentals (principles) are imperative requirements that are addressed to the participants in criminal proceedings, obliging (or allowing) to do so and not otherwise. At the same time, for persons conducting criminal proceedings, the implementation of such requirements in criminal proceedings is their legal obligation.

The right of the accused to defense is a component of general international human rights standards and is considered a necessary condition for the exercise of the right to a fair trial. The right to protection is one of the universally recognized principles of international law and is enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The provisions of these international legal acts have been implemented in national legislation. At the national level, ensuring the accused's right to defense is enshrined in the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code (hereinafter CPC) of Ukraine, the Law of Ukraine "On Free Legal Aid" and others.

The content of the category "protection" as one of the types of complex criminal procedural activity is considered, which covers in this concept all areas of protective activity that take place within the criminal proceedings. However, it is noted that the essence of protective activity is most evident during actions aimed at refuting the suspect (accused) or his defense counsel (accusation), as well as protecting their rights during criminal proceedings.

Analyzed Art. 20 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in the process of which it was noted that ensuring the right to defense provides for three forms of its implementation.

It is stated that the principle of ensuring the accused's right to defense is that authorized officials who have the right to conduct criminal proceedings are obliged to provide the suspect, accused, convicted, acquitted with all procedural rights provided by the CPC of Ukraine, and the above persons exercising their rights must be able to defend against prosecution.

Key words: Constitution, law, principle of ensuring the right to defense, criminal proceedings, defense, suspect, accused, convicted, acquitted.

Постановка проблеми. Вітчизняна правова система постійно перебуває в розвитку своїх напрямів, пріоритетним напрямом сьогодення є людська особистість, дотримання її прав, свобод, особливо під час здійснення захисної діяльності в кримінальному провадженні. Тому дослідження юридичного змісту засади забезпечення права на захист є актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу дослідження становлять праці вітчизняних та іноземних науковців, зокрема С.А. Альперта, О.Д. Бойкова, Я.П. Зейкана, О.М. Ларіна, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.О. Попелюшка, М.С. Строговича, Ф.Н. Фаткулліна, Д.П. Фіолевського, О.Г. Яновської та інших вчених.

Мета статті – дослідження юридичного змісту засади забезпечення права на захист

Виклад основного матеріалу. Серед науковців немає єдиної думки щодо визначення поняття засади кримінального провадження. М.С. Строгович зазначає, що засадою (принципом) слід вважати найважливіші й визначальні правові положення, на яких побудовано процес [1, с. 124]. На думку М.М. Михеєнка, засади (принципи) – це закріплені в законі й панівні в державі політичні і правові ідеї щодо приводу завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково призводить до скасування вироку та інших рішень у справі

[2, с. 222]. В.В. Назаров, Г.М. Омеляненко трактують поняття засади як основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії ідеологічного напрямку [3, с. 31]. В.С. Канцір констатує, що засадами (принципами) кримінального провадження є визначені законом правові ідеї, які закріплюють найбільш загальні та суттєві властивості процесу, виражають його правову природу і демократичну суть напрямку [4, с. 44.]. Отже, засади (принципи) є владними вимогами, що адресуються до учасників кримінального провадження, що зобов'язують (або дозволяють) чинити так, а не інакше. При цьому, для осіб, які ведуть кримінальний процес, реалізація таких вимог в конкретному кримінальному провадженні – їх юридичний обов'язок. На нашу думку, в цьому і полягає практична цінність процесуальних засад. У відриві від засад не можна правильно засвоїти зміст окремої процесуальної норми. Без сумніву, уповноважені службові особи під час здійснення кримінального провадження зобов'язані неухильно дотримуватися кримінально-процесуальних норм, зокрема таких, які спрямовані на реалізацію підозрюваним, обвинуваченим своїх прав. Законодавством передбачено, що недотримання цих норм приводить до порушення засади забезпечення права на захист, а як наслідок можуть бути застосовані процесуальні санкції у вигляді скасування прийнятих у кримінальному провадженні рішень.

Право на захист у кримінальному судочинстві є одним з найважливіших інститутів і виступає гарантією інших прав і свобод людини. Його стабільність та життєздатність характеризує рівень розвитку правової держави, демократії і культури суспільства. Доцільно зазначити, що критерієм становлення держави повинна бути реальна забезпеченість захисту людини у суспільстві взагалі й у кримінальному судочинстві зокрема, оскільки діяльність державних органів у сфері кримінальної юстиції досить часто обмежує конституційні права людини. Особливо це стосується обвинуваченого (підозрюваного), тому що право обвинуваченого на захист є складовою загальних міжнародних стандартів з прав людини і розглядається як необхідна умова реалізації права на справедливий судовий розгляд. Отже, право на захист належить до загально-визначених принципів міжнародного права і це закріплено у Загальній декларації прав людини, де у ст. 11 вказується, що кожна людина, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинною, поки її винність не буде доведено в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту [5]. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права у п. 3 ст. 2 зазначено, що кожна держава зобов'язується забезпечити всякій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту [6], у ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основних свобод наголошується, що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі. У п. 3 ст. 6 Конвенції встановлюються права особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення: а) бути негайно і детально поінформованою зрозумілою для нею мовою про характер і причину обвинувачення проти неї; б) мати достатньо часу і можливостей для підготовки захисту; в) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – якщо вона не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя; г) допитувати свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; д) якщо особа не розуміє мову, яка використовується у суді, або не розмовляє нею, – вона має право отримувати безоплатну допомогу перекладача [7].

Положення цих міжнародних правових актів імплементовано у національне законодавство. На національному рівні забезпечення права обвинуваченому на захист закріплено у ст. 129 Конституції України і є основною засадою судочинства. Крім цього, ст. 59 Конституції проголошено право кожного на правничу допомогу, вільний вибір захисника своїх прав а у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно, а в ст. 63 Конституції закріплено право на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного. Згідно зі ст. 29 Конституції, ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника.

Згідно зі ст. 7 КПК України забезпечення права на захист віднесено до загальних засад кримінального провадження. Крім того, КПК дає детальну регламентацію права на захист, зокрема, норми КПК, які регламентують забезпечення права на захист (ст. 20 КПК), забезпечення захисника (ст. 38 КПК), залучення захисника за призначенням (ст. 49 КПК), обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні (ст. 52 КПК), залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії (ст. 53 КПК), особливості реалізації права на відмову від захисника (ст. 54 КПК), визнання недопустимими доказів, отриманих внаслідок порушення права особи на захист (ст. 87 КПК), можливість підготовки до захисту проти нового обвинувачення (ч. 4 ст. 338 КПК) або від додаткового обвинувачення (ч. 2 ст. 339 КПК), здійснення судового провадження за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою, що є підставою для скасування судового рішення (п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК).

Відповідно до вимог Конституції України 2 червня 2011 р. був прийнятий Закон України «Про безоплатну правову допомогу». Цим законом визначено зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок його реалізації, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, а також державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги [8].

Розкриваючи зміст засади забезпечення права на захист, доцільно виділити правову категорію «захист». У кримінальному провадженні поняття захисту охоплює: 1) суб'єктів, учасників процесу, які наділені правом здійснювати захист (до сторони кримінального провадження з боку захисту відносяться підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники); 2) назву процесуальної функції (функція захисту); 3) діяльність суб'єктів захисту щодо реалізації наданих їм прав та повноважень у процесі здійснення виконуваної ними функції [9, с. 10].

Доцільно також зазначити, що зміст категорії «захист» є одним із видів комплексної кримінальної процесуальної діяльності і охоплює в цьому понятті усі напрями захисної діяльності, що відбуваються у межах кримінального провадження. Отже, захист як вид комплексної кримінально-процесуальної діяльності у кримінальному провадженні має полягати у забезпеченні та реалізації прав, свобод та законних інтересів всіх учасників кримінального провадження. Проте безсумнівним є той факт, що найбільше сутність захисної діяльності проявляється під час дій, які направлені на спростування підозрюваним (обвинуваченим) або його захисником підозри (обвинувачення), а також захисту своїх прав під час здійснення кримінального провадження. Отже, якщо ми говоримо про засаду

забезпечення права на захист, то ми маємо на увазі саме таку захисну діяльність.

Як уже було зазначено нами вище, забезпечення права на захист віднесено до загальних засад кримінального провадження. Якщо проаналізувати ст. 20 КПК України, ми побачимо, що забезпечення права на захист передбачає три форми його реалізації:

1. Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений самостійно реалізує право на захист. В цьому випадку вказані особи мають право усно або письмово надавати пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні;

2. Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право користуватися правовою допомогою захисника. Доцільно зазначити, що КПК України визначено випадки обов'язкової участі захисника. У таких випадках вищезазначені особи мають право обрати захисника самостійно, або він має бути призначений уповноваженими особами. Законом України «Про надання безоплатної правової допомоги» від 2 червня 2011 р.

врегульовано правовідносини у сфері надання безоплатної правової допомоги суб'єктам права на безоплатну первинну правову допомогу та суб'єктам права на безоплатну вторинну правову допомогу.

3. В обов'язки слідчого, прокурора, слідчого судді, суду входить сприяння підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому в реалізації права на захист, що полягає у роз'ясненні йому його прав, а також забезпеченні права на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника.

Отже, забезпечення обвинуваченому права на захист регулюється як міжнародно-правовими актами так і національними. Національним законодавством воно уналежено до основних засад судочинства, яке полягає в тому, що уповноважені службові особи, котрі наділені правом здійснювати кримінальне провадження, зобов'язані забезпечити підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, виправданому всі процесуальні права, які передбачені КПК України, а зазначені вище особи, реалізуючи свої права, повинні мати можливість здійснювати захист від обвинувачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. 470 с.
2. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : Вибрані твори. Київ : Юрінком Інтер, 1999. – 240 с.
3. Назаров В.В., Омеляненко Г.М. Кримінальний процес України : навч. посібник. Вид. 2-ге, доп. і переробл. Київ : Атіка. 2008. 584 с.
4. Ортинський В.Л. Кримінальний процес України : навч. посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2020. 444 с.
5. Загальна декларація про права людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
7. Конвенція про захист прав і основних свобод людини. Прийнята 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI. URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/print>.
9. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України : правові, теоретичні та прикладні проблеми: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2009. 38 с.